
kajkavske frazeološke korelacije

Izvorni znanstveni rad
UDK 811.163.42'282 : 801.312 : 81'37 Pomurje (497.5)
Primljeno 2013-12-03
Prihvaćeno za tisak 2014-09-05

HRVATSKI DIJALEKTNI FRAZEMI S LEKSEMOM ŽIVOTINJE KAO SASTAVNICOM

Zdravka Skok, Čakovec

Sažetak

U ovome se radu opisuju frazemi s leksemom životinje kao sastavnicom, prikupljeni u terenskom istraživanju hrvatske frazeologije mađarskog Pomurja i međimurske frazeologije.¹

Kao predstavnik hrvatske frazeologije mađarskog Pomurja selo je Serdahelj² dok je Mala Subotica³ predstavnik međimurske frazeologije. Frazemi sa sastavnicom životinje motivirani su životinjskim osobinama, njihovim vanjskim izgledom, ponašanjem, ali i odnosom prema čovjeku, kao i čovjeka prema životinjama. U radu se prikazuje i poredak učestalosti frazema s leksemom životinje kao sastavnicom u obama govorima.

Ključne riječi: frazemi s leksemom životinje kao sastavnicom; međimurska frazeologija, hrvatska frazeologija mađarskog Pomurja

Uvod

Životinje su oduvijek prisutne u svim segmentima ljudske egzistencije i kulture. Osim materijalnog odnosa prema čovjeku, one su i predmet mitsko - religijskog svijeta. Postaju simboli te predmet antropomorfizma i zoomorfizma. Kao takve, životinje čine semiološke, odnosno semantičke taloge leksikologije, a time i frazeologije.

¹Terensko je istraživanje provedeno tijekom triju godina, od 2007. do 2010. godine. Prikupljeno je 1500 frazema. U prikupljanju frazema Serdahelja informatorice su bile Jolanka Tišler (r. 1948.) i Marija Turul (r. 1935.), a u Maloj Subotici Franjo Mesarić (r. 1961.) te Zlatica (r. 1949.) i Franjo Kocijan (r. 1942.).

²Mjesto Serdahelj (Tótszerdahely) jedno je od sedam naselja smještenih uz rijeku Muru u Republici Mađarskoj u kojima i danas živi i njeguje svoju tradiciju skupina kajkavskih Hrvata. Serdahelj, Mlinarce (Molnári), Pustara (Semjénhaza), Murski Krstur (Murakeresztúr), Fičehaz (Fityeház) i Sumarton (Tótszentmáton) sela su u pograničnom pojasu, dok je Petriba (Petrivente) sjevernije, bliže Nagykanizsi.

³Mala Subotica pripada središnjem dijelu Međimurja, nalazi se istočno od Čakovca.

Prema Bolt Vidović, razlikujemo konkretne, asocijativne i apsurdne poticajne motive. Konkretni su motivi stvarni i prepoznatljivi s obzirom na iskustvo i suživot s različitim životinjama, asocijativni pretpostavljaju uzimanje u obzir ponašanje životinje u određenim okolnostima koje frazem opisuje, a apsurdni nemaju logično objašnjenje, nego su rezultat čovjekove subjektivne interpretacije (Bolt Vidović 2011:47).

U određivanju frazeološkog značenja frazema sa sastavnicom životinje veliku ulogu ima simbolika životinja, odnosno konvencionalno znanje o obilježjima životinja.

Sisavci

Svinja, prase, prasec, prasica, cokek, merostec, pajcek

Svinja se oduvijek smatra simbolom proždrljivosti, nezasićenosti, pohote i egoizma (Chevalier 1994: 666).

U grčkoj mitologiji čarobnica Kirka pretvarala je sve nametljive muškarce, pa i Odisejeve prijatelje, u svinje.

U Bibliji svinja je također prikazana kao nečista i omražena životinja. U Evanđelju po Luki (Lk 15, 15) spominje se prispodoba o izgubljenom sinu koji, prije nego što je zatražio oprost od oca, čuva svinje, što je velika sramota jer zanimanje svinjara pripada najnižem društvenom sloju (Bolt-Vidović 117). Evanđelje po Marku opisuje kako je Isus iz jednog čovjeka otjerao nečiste duhove, a oni su ušli u svinje koje jurnuše niz obronak u more te se utopiše (Mk 5, 13). Svinja se često pojavljuje uz svetog Antuna Pustinjaka te simbolizira duhove požude i proždrljivosti koje je sveti Antun pobijedio. Često se prikazuje sa zvoncem u ruci koje simbolizira svečevu sposobnost istjerivanja zlih duhova.

Brojni su frazemi Serdahelja i Male Subotice, motivirani konkretnim ponašanjem svinje (zbog nerazvijenih znojnih žlijezda, svinje imaju stalnu potrebu valjati se u blatu) *zmazani kak svinja, smerdeti kak svinja, zamusikani kak svinja, grdi kak svinja, krastavi kak svinja, krmavi kak svinja*. S takvim se obilježjima povezuju i nepristojno ponašanje, gojaznost, neurednost: *iti kak svinje na kupanjo, terbuh kak svinjin* (Serdahelj), *jesti kak svinja, šlopiti kak svinja, nalokati se kak svinja, spatati kak svinja, gluhi kak svinja* (Mala Subotica). Prljavo, neuredno dijete oslovljava se sa *zamazani kak cokek, zamozani kak prase*.

Uz leksem *svinja* u Serdahelju se rabe i leksemi *prase, prasec, prasica, merostec, cokek*, a u Maloj Subotici *pajcek, prase, prasec, prasica, merostec*. U hrvatskom se jeziku leksem *prase* redovito odnosi na osobu koja svojom nespretnošću nešto

uprlja, dok se leksem *prasad* odnosi na neurednog, nečistog čovjeka, ali i onog lošeg karaktera, a leksem *prastica* na žensku osobu koja radi ili je uradila nešto nekorektno ili nepošteno (Anić 2004:200). Među frazemima Serdahelja nalazimo primjere: *jesti kak prase, zamozani kak prase, zamozani kak cokek, debeli kak cokek*. Leksemima *prase, cokek* označava se dijete. U značenju “prljav, neuredan, ali i nepošten” koriste se i frazemi *prasec jen!, merostec jen!*

Fizički izgled životinje u podrugljivu je tonu prikazan u frazemu *nos kak svijnin hrnec* u značenju *veliki nos*.

U korpusu frazema Male Subotice spominju se: *jesti kak prase/pajcek, kroliti kak zadnje prase, zamozani kak prase/pajcek te prasec jen!, pijan kak prasec, debela kaj prastica, prastica jena!*

U hrvatskoj kajkavskoj frazeologiji spominje se frazem *trinajsto prase* u značenju onog koji je odbačen, obezvrjeđen, a proizlazi iz stvarne situacije kad svinja odbacuje jedno prase i ono ugiba. Takav, asocijativno motiviran frazem prisutan je u frazeologiji Male Subotice, dok se u frazeologiji Serdahelja spominju frazemi (u značenju slab, nerazvijen): *gulizav kak prase, hitvalen kak zadnje prase*.⁴

Kad se prase nosi u pletenoj torbi (cekeru) na sajam, ono viri iz torbe i drži se važno. Iz te situacije proizišao je asocijativno motiviran frazem Male Subotice *biti kaj pajcek v cekaru* u značenju “praviti se važan”. To značenje proizlazi iz slike kada se u *cekaru* (pletenoj torbi) nosilo prase na sajam. Ono bi virilo iz *cekara*, znatizeljno gledalo uokolo.

Ta slika nosi sem smiješnog, ali i sem bezazlene umišljenosti. Tome doprinosi i leksem *pajcek* koji označava mlado svinje.

Konj, kobila, cujzek

Mnogo je simboličnih značenja sastavnice konj. On je simbol nesvjesnog psihičkog života, nadnaravnih moći. Jedan je od glavnih arhetipova u nastajanju svijeta. (Chevalier 1994: 277). Povezan je sa svim četirima elementima – zemljom, vodom, zrakom, vatrom. Sjedinjuje noć i dan, smrt i život. Crni konj glasnik je smrti i užasa, a bijeli konj glasnik života i uzvišenoga (Visković 2009: 243).

U grčkoj mitologiji konj je pratitelj bogova Apolona i Posejdona. Posejdonov i Meduzin sin krilati je konj Pegaz koji Zeusu donosi munju. U drevnim civilizacijama konj je simbol moći i bogatstva. Konji ratnici ruše i grade carstva, oni svoje gospodare dovode na tron moći.

⁴ Ovaj je frazem polisemičan, često označuje i pokvarenu, nemoralnu osobu.

Smatra se da je konj najljepša i najuzvišenija životinja. Ističu se njena elegancija, skladnost tijela, snaga, inteligencija.

U Bibliji u Knjizi o Jobu on nije prikazan kao domaća životinja koja predstavlja Jobovo materijalno bogatstvo, već je simbol snage i neustrašivosti (Job 39, 19). U Knjizi Otkrivenja prikazuju se četiri konja – bijelac, riđan, vranac, sivac koji simboliziraju pobjedu, rat, glad, smrt a svi zajedno predstavljaju simboliku kraja svijeta (Otk 6, 1-8). Prema tome, simbolika konja povezuje početak i kraj svijeta, spaja suprotnosti, pozitivna i negativna obilježja.

U frazeologiji Serdahelja i Male Subotice konj je u značenju nečeg uzvišenog, boljeg, prisutan u frazemima: *biti na koju, na visokom konju/koju jahati, spasti s konja/koja na magarca, z visokoga konja/koja je fest moči pasti*. U posljednjim frazemima prisutan je ironičan prizvuk (*s visokoga konja/koja je fest moči pasti* u značenju „ne valja se uzoholiti“ ili *na visokom konju/koju jahati* – „biti ponosan“, dostojanstven, pomalo i ohol“). U frazemske rečenici *zima na belcu jaše zima* je personificirana u ženu na bijelom konju te asocira na uzvišenost i ljepotu idiličnog vilinskog svijeta.

Neki su frazemi motivirani konkretnim fizičkim izgledom konja, njegovom veličinom i snagom: *jaki kak Žganjarov konj, vleči kak konj, zritnuti se kaj koj, znojiti se kak konj*.

Pozitivne osobine čovjeka iskazane su frazemom Male Subotice *dobro potkovanom koju ne tre gledati v zobe* ili *dobro potkovanom koju ne tre potkova* u značenju da ne treba prigovarati onome što je dobro ili pak poučavati onoga koji zna. U značenju starog, tvrdoglavog čovjeka kojeg je teško promijeniti pojavljuju se frazemi: *stari konj i teško je staroga konja vučiti voziti*.

Kobila redovito upućuje na negativnu konotaciju. Prema Aniću, kobila je u pejorativnom značenju “žena gruba izgleda ili vulgarna ponašanja” (Anić 2004: 127/5). Takvo značenje prikazuju frazemi *meti čobe kaj kobila, hrzati se kaj kobila*. Asocijativno motiviran frazem *kobila [komu] lampu vgrizla* u semantičkom talogu također nosi sliku velikih usta kojima nekoga treba ušutkati. Frazem *brehati kaj kobila* motiviran je konkretnim ponašanjem kobile, njenim glasnim rzanjem.

Cujzek (ždrijebe) iskorišten je u frazemu *<vek> cujziti <za kim> kaj cujzek*, motiviranim konkretnim ponašanjem mladunčeta koje stalno prati majku.

Pes, kusa

Konj i pas životinje su najprivrženije čovjeku.

U grčkoj mitologiji u brojnim se mitovima prikazuje pseća vjernost. Homer

opisuje kako je Odiseja nakon dvadesetogodišnjeg izbjivanja s Itake prepoznao jedino pas Argos.

Pas je posrednik između ovoga i drugog svijeta, tumač živima kad ispituju mrtve. Pas često posjećuje podzemne svjetove, ali im je još češće čuvarom. (Chevalier 1994: 477). Na ulazu u podzemni svijet stoji troglavi pas Kerber, maše repom zmije, dočekuje mrtve i čuva ulaz u Had.

U Bibliji psi se spominju kao strvinari (Iz 56, 11), čuvari (Job 30,1), pratitelji svojih gospodara, npr. Tobijin pas (Tob 6, 1). Poznata je i prisposoba o bolesnom Lazaru koji leži na pragu kuće nekog bogataša gdje mu dolaze psi i liječe mu rane (Lk 16, 19).

Psi se pojavljuju i u životopisima kršćanskih svetaca: bolesnom Roku koji se sklonio u šumi dolazio je pas i donosio mu hranu, pas koji u ustima nosi upaljenu baklju simbol je dominikanaca,⁵ pas bernardinac s bačvicom oko vrata pratilac je sv. Bernarda., lovački pas pratitelj sv. Huberta.

U kajkavskoj frazeologiji frazemi sa sastavnicom *pas* motivirani su uglavnom konkretnim ponašanjem psa koje se uspoređuje s čovjekom.

Takvi su frazemi, zabilježeni u dvama mjesnim govorima: *deržati/držati se kak/kaj pes na lancu*, (*furt*) *lajati kak/kaj pes*; *ne se dati otot kak/kaj pes od masne košte*; *biti kak/kaj pes i maček*, u značenju: “biti tužan”, “stalno govoriti”, “ne može se (tko) odvojiti od nečega”, “stalno se svađati”.

Mnogo je poredbenih frazema s pridjevskim sastavnicama: *betežen*, *grdi*, *hmoji*, *lačen*, *moker*, *srdit*, *verni*, *žejen* (*betežen kaj pes*, *grdi kaj pes*, *hmoji kaj pes*, *lačen kaj pes*, *moker kaj pes*, *srdit kaj pes*, *verni kaj pes*, *žejen kaj pes*).

Značenje tih frazema je pridjev, naglašen izrazom *kao pas*. Slični su frazemi s glagolskim sastavnicama: *cmizdriti kaj pes*, *crknuti kak/ kaj pes*, *gledati hudo kak/ kaj pes*, *močiti se kak/kaj pes*, *vleči se kaj pes*, *zadihati se kaj pes*, *živeti kaj pes na lancu*. I u ovim je primjerima značenje osnovna riječ koju naglašava izraz *kak/kaj pes*. Nekoliko je frazema sa sastavnicom prilogom, za koje bismo mogli reći da su apsurdno motivirani: *zima kaj pes*, *vroče kaj pes*, *žal je [komu] kaj pes* u značenju osnovne riječi, gdje *pas* gubi vezu sa značenjem frazema.

Zanimljiv je asocijativno motivirani frazem *peljati se kak/kaj pes v čonu* koji proizlazi iz neobične situacije vožnje psa u čamcu a označava nesigurnu vožnju.

⁵ Sveti se Dominik često prikazuje sa psom koji u zubima nosi zapaljenu baklju. Plamen baklje prikazivan je kako obuhvaća čitavu zemljasku kuglu. Ovakvi su prizori usko povezani s Dominikovom majkom bl. Ivanicom od Aze. Ona je, prije negoli je začela sv. Dominika, imala vidjenje da u svom krilu nosi psa koji u gubici nosi plamteću baklju, a zatim, izlazeći iz majčine utrobe, činilo se da će zapaliti svijet. Time se predviđalo da će dijete što će ga začeti biti znameniti propovjednik. Dominikanac – *domini canus*, dakle “Božji pas” koji će “lajati”, tj. neumorno navještati Božju riječ.

Frazemi *prefčiti se kak pes boti i jan pes ne grize sam* ukazuju da se čovjek navikne na sve teškoće, a za svađu nije kriv samo jedan čovjek. Za čovjeka koji se ulizuje nekome može se reći: *maše z repom kaj pes*.

U mjesnom govoru Male Subotice kao leksem *pas* koristi se i leksem *kusa*. Prema Aniću leksem *kusa* pejorativno označava “ženu sklonu intrigama i podmuklim postupcima” (Anić 2004: 281/5). U svim zabilježenim frazemima (*kaj gluha kusa; prđnuti potmajeno kaj kusa; lampa loja – bole nek kusa na lancu; spezdeti se kaj kusina rit; podvinuti rep kaj kusa*) taj leksem frazemu daje pogrdno značenje („pritajeno šutjeti“; „neprimjetno pustiti vjetar“; „uporno govoriti, vikati“; „jako pustiti vjetar“; „posramiti se“).

Krava, bik, vol, bivol, tele, becek

Krava je simbol plodnosti i majčinstva. U grčkoj mitologiji krava se pojavljuje uz boginju Heru, zaštitinicu braka i obitelji. Hera kažnjava nevjeru, Zeusove ljubavnice pretvarala bi u krave.

Biblija u Knjizi postanka motiv krave prikazuje u faraonovu snu koji će Josip odgonetnuti: sedam debelih i lijepih krava simbolizira sedam plodnih, bogatih, a sedam mršavih i ružnih krava sedam gladnih godina. Dakle, krava je hraniteljica, simbol materijalnog bogatstva.

U frazeologiji Serdahelja i Male Subotice frazemi s leksemom krava motivirani su konkretnim ponašanjem i fizičkim izgledom životinje: *deržati/držati se kak/kaj podojena krava; nacejati se kak/kaj krava; peljati se kaj s kravama; respreči se kak/kaj krava*, u značenju: “biti iscrpljen”; “polako i puno piti”; “polako voziti”; “ljenčariti”. Kravin veliki jezik iskorišten je u frazemu: *kaj da je koga krava bliznula/obljeznula* u značenju zalizane frizure, a kravin dugačak rep u frazemu: *meti jezika kak/kaj krava repa* u značenju “brbljati, ali i ogovarati”. Kao antipod konju spominje se frazem *pasati kaj kravi sedlo* u značenju “nikako ne pristajati”.

Bik je simbol snage i plodnosti. U grčkoj mitologiji posvećen je Posejdonu te Dionizu. I Zeus se preobrazio u bika kad je osvajao Europu.

Bik se pojavljuje u frazeologiji Male Subotice. Frazemi su asocijativno motivirani. Frazem *gledati kaj bik v cifrasta vrata* motiviran je novonastalom situacijom u kojoj se životinja ne snalazi te nosi značenje “začudeno promatrati [*koga, što*]” a frazemi živeti kaj bik na gmajni, gledati kaj bik s gmajne upućuju na gotovanski način života. Prema Fink (2002: 31) “bik nije radna, već isključivo rasplodna životinja”.

Za razliku od bika, vol je simbol dobrote, smirenosti i miroljubive snage, dje-

lotvornosti, rada i žrtve (Chevalier 1994.) On je uškopljen mužjak goveda te gubi seksualnu konotaciju.

Prema Aniću, u hrvatskom jeziku leksem vol ima preneseno značenje “glup i nedokaziv čovjek tromе pameti” (Anić 2004: 25/12). Isto tako, leksem *tele* prikazuje osobu ograničenih umnih sposobnosti.

Maček, mačka

Uz psa, najstariji omiljeni kućni ljubimac je i mačka. Brojne su razlike u odnosu psa i mačke prema čovjeku. Dok je pas poslušan, vjeran, silno ovisan o čovjeku, ne napušta svog gospodara, spreman je braniti ga, dotle je mačka prilično svojeglava, ima potrebu za samoćom i lutanjem, iskorištava ljudsku toplinu i može napustiti svoj dom radi skitnji ili ako drugdje nađe povoljnije prilike (Visković 2009: 273). Mačka se pojavljuje u egipatskoj kulturi gdje se štovala kao sveta životinja. U Bibliji se ta životinja nijednom ne spominje. Možda je to razlogom što se mačka u kršćanstvu redovito povezuje uz grijeh, putenost, pretjerano uživanje. Crna mačka simbol je mističnog, tajanstvenog, onostranog ili podsvjesnog u čovjeku.

Frazemi Serdahelja i Male Subotice s leksemom *mačka/maček* motivirani su konkretnim ponašanjem životinje. Mačka se oblizuje, grebe, umiva – *drapati se kak/kaj mačka/maček*; *mivati se kak/kaj mačka/maček*; *oblizovati se kak/kaj mačka/maček*; *vek se lizati kak/kaj mačke/mački* u značenju “grepsti se”; “uređivati se”; “oblizivati se”; “ljubiti se”. Lukavost i prepredenost mačke dolaze do izražaja u frazemima: *vek na noge pasti kak/kaj mačka/maček*, *hodati (motati se) kaj maček* koli vroe kaše (Mala Subotica) u značenju “uvijek se snaći” te “biti oprezan”.

Ironičan, podrugljiv prizvuk prisutan je u apsurdno motiviranom frazemu *piška mačkinoga pod nos!* u značenju “neću ti ništa dati!” To je jedini frazem s leksemom mačke u kojem je prisutan negativan semantički talog. Netrpeljivost mačke i psa u metaforičkom značenju svađe među ljudima opisana je u frazemu *biti kak/kaj pes i mačka/maček*, a netrpeljivost mačke i miša prikazana je frazecom *igrati se mačke i miša*.

Miš

Miš je najpoznatiji glodavac. Česti je kućni miš koji se gnijezdi u štaglju, staji – u blizini stočne hrane. Njegova plaha narav konkretna je motivacija frazema

Serdahelja *močati kak miš v prele* u značenju “šutjeti, pritajiti se”, a skrivanje među sjemenkama motiviralo je frazeme Serdahelja *gledati kak miš z posejaj* i Male Subotice *gledati kaj miš z melje* u značenju “jedva gledati, biti mamuran”.

Način kretanja motivirao je frazem šušnati kak miš v slami u značenju “šuškati”.

Frazem *moker kak miš* u semantičkom talogu nosi sliku mokrog miša koji izgleda jadno, bespomoćno.

Slijepi miš, netopir teško se kreće danju. Ta je činjenica motivirala frazem *iti (hodati) kak slepi miš*.

Perad

Guska, gusak, raca

Prema Rječniku simbola, guska je prikazivana simbolom supružničke vjernosti, glasnicom neba i zemlje ili pak u rimskoj kulturi kao životinja koja predosjeća opasnost.

Poznata je anegdota da su guske svojim gakanjem 390. g. pr. n. e. upozorile rimske vojnike na pokušaj Gala da osvoje utvrdu te tako spasile Rim.

Ipak, prema konvencionalnom znanju guska se u razgovornom stilu hrvatskoga jezika tumači kao glupa ženska osoba. U korpusu frazema to je značenje iskorišteno u frazemu *neje za guske seno*. Mužjak guske, gusak, s kojim se često poistovjećuje i patak – *racok /racek*, često je prikazivan kao prkosna, svadljiva ptica. Zbog dugog vrata izgleda kao da visoko diže glavu što je motivacija za frazeološko značenje umišljenosti (*deržati se/držati se kak/kaj racek/racok, nositi glavu kak gusak*). Slika gus(a)ka koji gega i diže glavu nosi sem smiješnog.

S guskom se često poistovjećuje i patka – *raca*. Konkretnim ponašanjem patke (geganje) motiviran je frazem Male Subotice *gegati se kaj raca*.

Frazemi *pogatati kaj raca* i *pogatati kak/kaj goska* motivirani su konkretnim ponašanjem životinje prilikom procesa tovljenja, odnosno šopanja.

Pevec, kokoš, kvočka, picek

Pijetao je simbol gordosti, odvažnosti. On najavljuje svitanje, buđenje, djelotvoran je protiv opakih utjecaja noći (Chevalier1994: 502).

U grčkoj je mitologiji pijetao posvećen Zeusu, Leti, Apolonu i Artemidi.

U Starom se zavjetu u Knjizi o Jobu spominje pijetao kao mudra ptica koja ima sposobnost predviđanja dok u Novom zavjetu pijetao postaje simbolom Kristova uskrsnuća.

Međutim, pijetao je i simbol izdaje. Ta je simbolika prisutna u Isusovu predviđanju da će ga Petar zatajiti: “Zaista, zaista, kažem ti: sigurno pijetao neće zapjevati dok me triput ne zaniječeš.” (Iv 13,36).

Pijetao je leksemom *pevec* iskorišten u samo jednom frazemu Serdahelja – *iti (hodati) kak pevec <med kokošami>* u značenju oholog, umišljenog držanja, motiviran konkretnom slikom šepurenja pijetla pred kokošima.

Kokoš je u hrvatskom jeziku prikazivana u konotativnom značenju kao ženska osoba ograničenih umnih sposobnosti. Takvo se značenje može primijeniti na frazemima *potrefiti kaj čorava kokoš zrno, iti kaj čorava kokoš* u značenju *slučajno pogoditi te ne vidjeti kuda se ide*.

U semantičkim talozima frazema *drbati kak kokoš, zvrtena kak kokoš* također se nalazi slika zbunjene ženske osobe neobičnog ponašanja.

Frazem *iti spat s kokošami* motiviran je konkretnim ponašanjem životinje – ranim odlaskom na spavanje.

Leksem kvočka označava kokoš koja sjedi na jajima ili je izlegla piliće. Tom je konkretnom situacijom motiviran frazem *sedeti (nameščati se) kaj kvočka <na jajcima>*.

Picek je iskorišten u samo jednom frazemu Male Subotice – *čuditi se kaj picek glisti*, motiviran konkretnim ponašanjem pilića.

Pura, puran

Prema Rječniku simbola puran je u sjevernoameričkih Indijanaca dvostruki simbol – muške moći i materinske plodnosti (Chevalier 1994: 543).

Slika purana koji se šepuri, nadima tijelo ili se ljuti motivirala je frazeme: *napuhnjen kak puran, srdit kak puran, držati se kaj da je komu pura kruha fkrala*.

Paun, pava

Paun se vrlo često povezuje s konceptom oholosti. Prema Rječniku simbola paun je simbol ljepote i moći pretvorbe te simbol besmrtnosti (Chevalier 1994: 485). Poznat je po svom raskošnom repu kojim se voli kočoperiti. Ezop u svojim basnama ovu životinju koristi kako bi prikazao oholost i hvalisanje vanjskom ljepotom.

U zabilježenom korpusu paun je iskorišten u frazemu Serdahelja *iti* (*hodati, držati se*) <čez selo> *kak pava*, odnosno u frazemu Male Subotice *iti* (*hodati, držati se*) <čez selo> *kaj paun* u značenju oholosti, nadmenog držanja. Fakultativan izraz čez selo u frazemu *iti* <čez selo> *kak/kaj pava/paun* pojačava dojam smiješnog i prikazuje sliku čovjeka koji ide po selu i pravi se važan.

Ptice: čapla, čuček, čvrlec, *ftič, golob, goja, jastreb, krompač, lojdraš, pučpu- lika, roda, sova, sraka, tič, vrabac, vrana*

Ptice su simbol nebeskog svijeta, duhovnog stanja, imaju ulogu posrednika između neba i zemlje (Chevalier 1994: 540). U Knjizi postanka spominju se ptice nebeske: "Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci – svoj zemlji – i svim gmizavcima što puze po zemlji." (Post 1,26).

Čaplja i roda ptice su koje svojim ponašanjem (nepomično stajanje na jednoj nozi, visoko dizanje nogu) te izgledom (dugi vrat) motiviraju frazeme: *stajati kak čapla, stajati kak goja, stajati kak lojdraš, zdigati noge kaj roda, meti vrat kak goja*.

Čuček i čvrlec leksemi su u korpusu frazema Serdahelja koji označuju pticu čvorak. Ta je ptica poznata po neobičnom isprekidanom pjevu – šištanju, zvečanju, imitaciji životinjskih zvukova. Taj je pjev motivirao frazeme Serdahelja: *popovati kak čuček, čvrčati (popovati) kak čvrlec*.

Leksemi *ftič, tič* označuju pticu općenito. U govoru Serdahelja samo je jedan frazem sa sastavnicom *tič: popovati kak tič* dok u korpusu frazema Male Subotice potvrđujemo frazeme *popovati kaj ftič; jesti kaj ftič; mali ftič, veliki krič*. Svi su frazemi motivirani konkretnim ponašanjem ptice – njenim pjevom, veličinom, ponašanjem.

Golub se smatra simbolom ljubavi, a golubica simbolom Duha Svetoga. Bijela je golubica simbol čistoće i bezazlenosti. "Ona je Duh Božji, koji lebdi nad vodom neodređene praiskonske materije" (Chevalier 1994: 169).

U istraživanom korpusu zabilježena su po dva frazema u svakom govoru – *zalubljeni/zaljubljeni kak/kaj golobi, živeti kak/kaj golobi* u značenju sretnog života, ljubavi i zaljubljenosti.

Jastreb je u grčkoj mitologiji posvećen Apolonu. Svojim visokim letom i oštrim pogledom simbolizira oštroumnost (Chevalier 1994: 222). Upravo je slika oštrog jastrebova pogleda motivirala frazem Serdahelja – *gledati kak jastreb* u značenju oštrog, ljutitog gledanja te frazeme obaju govora – *meti joči/oči kak/kaj jastreb* u značenju dobrog vida.

Krompač je leksem kojim se u obama govorima naziva vrana. Kao što gavran nosi simboliku mističnosti, pronicavosti, lošeg predznaka, smrti, tako se i vrana povezuje s proročkim sposobnostima. U grčkoj mitologiji vrana se povezuje s

Atenom, a često se prikazuje kao ratoborna božica (Colin 2004: 462).

U korpusu frazema Serdahelja i Male Subotice tri su frazema sa sastavnicom *krompač*, motivirani konkretnim izgledom ptice te njezinom dugovječnošću: črni kak/kaj krompač, dugo živi što kak/kaj krompač, stari kak/kaj krompač.

Leksem *krompač* fakultativno se može zamijeniti leksemom *vrana*.

Pučpulika je leksem koji označava prepelicu. Ta je ptica postala simbol topline, odnosno ljubavi. U grčkoj se mitologiji povezuje s Apolonovim podrijetlom (Chevalier 1994: 531).

Samo je po jedan frazem sa sastavnicom *pučpulika* zabilježen u Serdahelju i u Maloj Subotici *bežati kak/kaj pučpulika*, motiviran konkretnim ponašanjem ptice.

Sova je simbol tuge, tame, sjetne i samotnjačke povučenosti, može se smatrati i glasnikom smrti pa prema tome i zlokobnom (Chevalier 1994: 620). Sova se prikazuje i kao simbol proricanja, vidovitosti, ona prenosi znanje i mudrost predaka (Colin 2004: 386).

Specifičan izgled sove kukuvije uvjetovao je njezin naziv “sova majmunskog lica”.

Izgled šumske sove, njezin veliki kljun koji podsjeća na nos, motivirao je frazeme Serdahelja i Male Subotice *nos kak/kaj sovin*, *meti nosa kak/kaj sova* u značenju “veliki nos”, “imati veliki nos”.

Sraka (svraka) je ptica koja se povezuje s krađom, brbljanjem, zavišću, snobizmom (Chevalier 1994: 672). Takvo je konkretno ponašanje (krađa) motiviralo frazem Male Subotice – *krasti kak/kaj sraka*.

Vrabac je sitna ptica, vrlo privržena čovjeku. Njezin je fizički izgled motivirao frazem Serdahelja *guližav kak vrabec*.

Ribe: *riba, ribica, cempov, som*

Riba je simbol elementa vode, simbol života i plodnosti. U kršćanstvu postaje simbol euharistijskog jela i često stoji uz kruh (Chevalier 1994: 559).

U govoru Serdahelja potvrđeni su frazemi *hitati se kak riba te močiti se kak riba na strmcu*, motivirani konkretnim ponašanjem ribe prilikom ulova (riba se muči, nemirna je, bori se za život). Fakultativno se pojavljuje i leksem *ribica* u frazemu *zijati kak ribica* u značenju “jako otvarati usta”, a odnosi se na dijete.

U korpusu frazema Male Subotice potvrđeni su frazemi *plivati kaj riba vu vodi*, *zevati kaj riba na suhom*. Motivirani su konkretnim ponašanjem ribe u vodi i na zraku, a konotativno je značenje “dobro se snalaziti”, odnosno “ostati bez

riječi”.

U istraživanom korpusu frazema sa sastavnicom riba pojavljuju se i hiponimi leksema ribe – *cempov*, *som*. Frazem *debeli kak cempov* motiviran je konkretnim izgledom (debela riba) i njime se opisuje debeljuškasto dijete. Leksem *som* u frazemu *puhati kak som* upućuje na poznata široka usta soma te nosi značenje “teško disati”.

Kukci: boha, čmela, hrošč, josa/osa, kršelje, *kršle*, *kukec*, *mravla*, *mravlica*, *muha*, *stenica*, *šaskar*, *vuš*, *gnjida*

Boha je sitan kukac koji živi nametnički i hrani se krvlju drugih životinja. Nema krila i ne leti, ali odlično skače. Ta je osobina konkretna motivacija frazema *skakati kak boha*.

Pčela (čmela) je simbol marljivosti, reda, ali i simbol rječitosti, poezije i inteligencije.

Svojim ponašanjem postaje uzorom kršćanskih vrlina. Njezino se tijelo tumači kao slika duhovnog čovjeka, ali i kao slika putenog života (žalac) (Chevalier 1994: 487).

U korpusu frazema simbolika marljivosti motivirala je frazeme: *biti (delati) kak/kaj čmela*, *berneti kak čmela* u značenju “biti vrijedan”, “stalno nešto raditi”, ali i “mnogo govoriti”.

Hrušt je kukac kornjaš, tijela nalik oklopu. Čest je u slatkovodnim područjima.

Frazem Serdahelja *zaletovati se kak hrošč* motiviralo je konkretno ponašanje kukca – njegovo zujanje te nezgrapno kretanje.

Iako *josa/osa*, pčela i mrav pripadaju istoj skupini kukaca, samo pčela i mrav nose istu simboliku marljivosti. Za razliku od pčele, osa je agresivnija i njezin žalac može biti otrovan. Vjerojatno je ta činjenica uzrok negativnoj konotaciji ose.

Samo je jedan frazem Serdahelja asocijativno motiviran takvom konotacijom: *biti kak josa* u značenju “biti ljut”.

Kršelje/kršle (kršlji) su stidne uši, nametnici koji uzrokuju jaki svrbež. Frazemi *meti kršelje v riti* i *kršle v riti kopaju* motivirani su upravo takvim čovjekovim ponašanjem, a nose značenje “biti nemiran”.

Mravla, *mravlica* (mrav) simbol je marljivosti, organiziranog života u zajednici i smotrenosti (Chevalier 1994: 416). Ovakva je simbolika asocijativna motivacija frazema Serdahelja *delati kak mravlica* u značenju “biti marljiv”. U ovom se

značenju koristi i leksem *kukec – delati kak kukec*.

Muha je nesnosan kukac sa svojim neprestanim zujanjem, komešanjem, peckanjem. Muhe se množe na truleži i gnjileži te prenose klice najgorih bolesti, simboliziraju neprekidno proganjanje. Muha simbolizira i grozničava, beskorišnog čovjeka (Chevalier 1994: 419).

Frazem Serdahelja *muhlava kak muha* u značenju “šeptrljiv, spor” asocijativno je motiviran upravo tom simbolikom dok je značenje beskorisnosti, nerada prikazano frazemom *muhe loviti celi den*.

Frazemi Serdahelja i Male Subotice *iti (zaletovati se, leteti) kak/kaj muha prez/bez glave* u značenju “bezglavo juriti” motivirani su konkretnim ponašanjem muhe (njenim kretanjem). Isto je tako frazem Male Subotice *iti kaj muhe na drek* u značenju “skupljati se oko čega” motiviran konkretnim ponašanjem muha.

Negativna konotacija muhe kao napasnog, podmuklog stvorenja motivirala je frazem Serdahelja *semtelen kak muha* u značenju “bezobrazan, drzak”.

Situaciju potpune tišine slikovito prikazuje frazem Serdahelja i Male Subotice *muha se čuje*.

Stenica (stjenica) je kukac skupine polukrilaca. Parazitske vrste sišu ljudsku krv te mogu biti neugodne. Ova je činjenica motivirala frazem Male Subotice *dosaden kaj stenica* u značenju “dosadan”.

Šaškari (skakavci) simbol su pošasti, uništavanja. U Knjizi izlaska prikazani su “u silnoj gustoći... pokriju sve tlo, tako da se od njih zacrnjelo.” (Izl 10, 15). U Otkrivenju poprimaju simboliku duhovne i moralne naravi, njihova invazija usmjerena je na uništenje čovjeka (Otk 9, 5). Upravo je biblijska simbolika asocijativna motivacija frazema *idu kak šaškari*.

Vuš (uš) je nametnik koji živi i razmnaža se u vlasištu, hrani se krvlju domaćina, a jajašca odlaže na korijen vlasi uz samo tjeme. Neugodan je i teško se iskorijeni, naročito bez kemijskih sredstava. Ta je situacija motivirala frazem Male Subotice *dosaden kaj vuš* u značenju “dosadan”. Gnjida je jajašce uši, ali osim tog, denotativnog značenja, u hrvatskom jeziku u prenesenom značenju označava i čovjeka lošeg karaktera, bez dostojanstva (Anić 2002:354). No, frazeološko značenje frazema Serdahelja i Male Subotice *držati/držati se [koga] kak/kaj gnida* temelji se na osnovnom značenju - “biti uporan, nametljiv”.

Gmazovi: kušćar, kaća, krokodil

Kušćar (gušter) je gmaz koji traži toplinu i voli se izlagati suncu. Može dugo ostati na istom mjestu te simbolizira lijenost i ravnodušnost.

Frazemi Serdahelja i Male Subotice *grejati se kak/kaj kuščar na soncu* motivirani su upravo ovom slikom te nose značenje „grijati se, sunčati, uživati u toplom“.

Kača (zmija) nosi bogatu simboliku. U grčkoj se mitologiji zmija povezuje uz Apolona i Dioniza. Dioniz je rođen kao plod sjedinjenja Zeusa i Perzefone, neba i zemlje. Pritom se Zeus prometnuo u zmiju kako bi ostvario to sjedinjenje. Zmija, prema tome, nije sama po sebi dobro ili zlo, ona posjeduje obje valencije (Chevalier 1994: 801).

Prema kršćanskoj predaji, zmija je simbol prvog grijeha – oholosti. Knjiga postanka prikazuje zmiju kao lukaviju od sve zvjeradi koja reče ženi da slobodno jedu plodove sa stabla spoznaje dobra i zla jer će tada biti kao bogovi (Post 3, 5). U Otkrivenju Ivan opisuje zmiju kao zmaja, odnosno đavla kojega anđeo baca u Bezdani (Otk 20, 2).

Samo je jedan frazem s leksemom *kača* zabilježen u korpusu Male Subotice: *lagati kaj kača*, asocijativno motiviran negativnom konotacijom zmije.

Krokodil u zapadnoj kulturi predstavlja proždrljivost, ali je on, prvenstveno, simbol dvoličnosti i licemjerja (Chevalier 1994: 316). Takva je simbolika krokodila asocijativna motivacija frazema Serdahelja *soze kak krokodil* u značenju “velike, lažne suze” te frazema Male Subotice *soze kak krokodilske oči* u istom značenju. Lažne suze motivirane su situacijom kad krokodil nakon što proždire svoju žrtvu, refleksno suzi, što je uvjetovano tijesnom vezom njegovih suznih žlijezda i žlijezda slinovnica (Šipka 2010: 216).

Zaključak

U korpusu frazema Serdahelja najučestaliji su leksemi životinja: *svinja/prase/prasec/prasica/marostec/cokek* (23), *pes* (20), *konj/kubila/monjaš* (15), *krava/vol/bivol/tele* (13), *mačka/maček* (11), *kokoš, kvočka, pevec* (8), *muha* (5), *miš* (5), *riba/ribica/som* (4), *pura/puran* (4), *krompač* (3). Ostali se leksemi životinja pojavljuju znatno rjeđe.

Poredak učestalosti ovakvih leksema sličan je i u korpusu Male Subotice: *pes/kusa* (31); *svija/pajcek/prase/prasec/prasica/merostec* (21); *konj/kubila* (18); *krava/bik/tele* (14), *maček/mačka* (12), *kokoš/ kvočka/picek* (6), *pura/puran* (5), *muha* (4), *krompač* (3).

Ostali su leksemi životinja u korpusu zabilježeni tek jedanput ili dvaput.

Ovakva učestalost frazema ukazuje na identičan način života te sličan mentalitet međimurskog i pomurskog seljaka.

Analiza frazema sa sastavnicom životinje pokazala je da je većini frazema

značenje formirano konkretnom motivacijom fizičkog izgleda i ponašanja životinje dok je manji broj određen simbolikom životinje koja predstavlja asocijativnu motivaciju.

Literatura:

- Anić, V.; Brozović Rončević, D; Goldsein, I.; Jojić, LJ; Matasović. R.; Pranjković, I. 2002. Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi Liber, Zagreb
- Anić, V. 2003. Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber.
- Bartolić, Zvonimir. 2006. Pučko pjesništvo pomorskih Hrvata. Sjevernohrvatske teme VIII. Čakovec: Matica hrvatska
- Blažeka, Đuro. 2003. Vrela kajkavskih govora. Čakovec: VUŠ
- Cocagnac, Maurice. 2002. Biblijski simboli. Zagreb: Biblioteka Lex
- Ljubičić, Maslina. 1994. O hrvatskim zoonimima: kognitivno značenje i frazeologija. Filologija 22-23. Zagreb: HAZU. 245 – 251.
- Menac-Mihalić, Mira. 2007. O nekim hrvatskim dijalektnim frazemima sa zoonimskom sastavnicom. Kulturni bestijarij. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 389-400.
- Menac-Mihalić, Mira. 2004. Hrvatski dijalektni frazemi s antroponimom kao sastavnicom. Folia onomastica Croatica. Zagreb. 361-385.
- Ribarova, Slavomira i Vidović Bolt, Ivana. 2005. Biblijski frazemi sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskom, češkom i poljskom jeziku. Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 643 – 654.
- Šipka, Milan. 2010. Zašto se kaže? Novi Sad: Prometej
- Vidović Bolt, Ivana. 2004. Frazemi sa zoonimskom sastavnicom u poljskom i hrvatskom jeziku, doktorska disertacija, Zagreb.
- Vidović Bolt, Ivana. 2007. Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji. Kulturni bestijarij. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Visković, N. 1996. Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji. Split: Književni krug
- Matešić, Josip. 1982. Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, A., Fink-Arsovski, Ž., Venturin, R. 2003. Hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Skok, Petar. 1971. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: JAZU

ANIMAL IDIOMS – CROATIAN PHRASEOLOGY IN THE HUNGARIAN MURA RIVER BASIN

By Zdravka Skok, Čakovec

Summary

This work describes idioms which have an animal lexeme as their component, compiled in field research of Croatian phraseology in Međimurje and the Hungarian Mura River basin. The Serdehalj village is the representative of the idioms in the Hungarian Mura River basin, whereas Mala Subotica is the representative of the idioms in Međimurje. Animal idioms are inspired by animal qualities, their appearance, behavior, and also by the relation of animals to man and vice versa. This work shows the sequence of animal idioms and their frequency in both languages.

Key words: animal idioms, phraseology in Međimurje, Croatian phraseology in the Hungarian Mura River basin